

A továbblépés művészete

Egy régi metszetét talán mutatóba hozta el.

Talán az összevetés kedvéért...

Szűkebb pátriájából, a Partiumból Paulovics László másodsorra jelentkezett Kolozsvárt egyéni tárlattal. S véletlenül vagy szándékoltan: ezúttal is egy stílusfordulatot jelző korszak küszöbén.

De nem is a kiállításról — az idei évad egyik számontartott eseményéről — akarunk írni, hanem e kiállítás kapcsán néhány szót éppen a fordulatot kiváltó indítékokról.

Hadd emlékeztessünk „retrospektíve”. 1965-ben, amikor a Szabadság téri Kisgalériában először láttuk grafikáinak sorozatát, a tárlat reveláció volt — a művész fölfedezése. Metszetei, köztük a most vizontlátott fehér-fekete línója, a Vágy — világosan felmérjük már — a kibontakozás lehetőségét, sőt esetleges irányát hordozták. Fürdőzők és Balkonon című rajzai, enyhén kubista-szürrealista beütéseikkel még az avantgardizmus felé közelítették. Hogy mennyire lett volna követhető ez az út — eldöntetlen marad. Csak a szándék, az akarat volt félreismerhetetlen: elkerülni a sablont, a megszokottat, az áttétel nélküli naturális kliséket.

Az avantgardista hagyományok követhetőségének-korlátainak kitapintása után a stílusfordulatot nyilván e rejtett szándékok kiteljesedése hozta. A kortárs hazai grafikában Paulovics László az elsők között van, aki nem a manierizmus szintjén, hanem a kutatás szenvedélyével, racionális és érzelmi síkon jutott el az egyetemes művészet legfrissebb eredményeihez.

Az út persze nem lehetett sem könnyű, sem kétségektől mentes. Paulovics az utazó képzőművész típusa. Az utazó képzőművész pedig már nálunk is: korjelenség. Lengyelországi és bulgáriai látogatása után néhány hetes ausztriai szemleút, majd „a minden titkok városának”, Párizsnak sokszerű élménye.

Mindez kevesebb, mint három év alatt!

Közben pedig a minőségi továbblépéshez olyannyira szükséges primér élményanyag mohó, mennyiségi halmozása. Múzeumok föltáruló kincsei, tárlatok, közvetlen kapcsolat a kortárs művészet alkotóival... (A repró az élmény közvetlenségét semmiképp sem pótolhatta.)

Bulgáriai sorozatát tekintve a fordulat első lépésének, a Formák címmel jelzett ciklusát pedig a legfrissebb, legizgatóbb, de még le nem zárt kísérletnek. Az utazás, az élmény a formanyelv változását hozták mindenekelőtt. Paulovics művészete korszerűbb lett, maibb, modernebb, de valljuk meg, a naturalisztikus formáktól való távolodása arányában hidegebb, tárgyiasabb

is. Attételes jelrendszerek vették át a természetes formák közvetlenségét. Ez a művészet sokkal inkább a kevesek művészete, mint az, amit korábban nyújtott. A szintézis magasabb fokán, de már kevésbé közérthetően tol-mácsol.

Mindennek aligha van jelentősége a megtett út távlatából, mégis leírjuk itt, mert így érthető, miért gyarapította inkább tisztelőinek, mint értő és megértő híveinek táborát...

Kritikáiban kevés szó esett a tartalmi gazdagodásról. Formái olyan kápráztatóan újnak hatottak, hogy méltatói mintha megfeledeztek volna erről. Pedig a „tartalmat“, a gondolatiságot még az absztrakció felé hajló kísérleteiben sem szorítja ki végletesen a formák játéka.

Reprodukcióban között képeink közül Fotomontázs, ha úgy tetszik, a mai társadalom ellentmondásos, anakronisztikus összeütközéseitől terhes tükörképe is lehet. A Trójai nők kiegyensúlyozott, remek kompozíciójában (a díszlettervezési tapasztalatok, úgy tűnik, előnyére válnak képszerű megoldásaiban!) az érzelmek egymásra vetített skáláján játszik; örök emberi érzéseket fejez ki: bánatot és örömet, bosszút és túlhevített szexualitást. A Formák-sorozat a primitív művészet eszközeivel (a Formák-2 az afrikai kultúra kifejező jegyeire épít!) kozmikus pályákra tereli a fantázia csapongását.

Az a Paulovics, akít most ismertünk meg, inkább sugall, mint magyaráz. Az értelemben sem „egyértelmű“ — merészsége épp abban áll, hogy a nézőre, a képrás olvasójára bizza mindazt, amit ki kell olvasnia a rajzokból, metszetekből.

Murádin Jenő

Az ígésző részletekről

Egy expresszionista német festő így fakadt ki: ezer éve tudjuk, hogy annál némábbak lesznek a dolgok, minél inkább odatartjuk eléjük a felületi megjelenésüket visszaadó tükröt.

Ezzel nyilvánvalóan saját iskolájának a lényegét akarta kifejezni, a beleérzés elméletét pártfogolván, szemben az impresszionisztikus látásmóddal: de vajon nem éppen az összevont, nagy egységekre épülő gondolat követeli meg, hogy a részletek minél súlyosabbak, kápráztatóbbak, ígészőbbek legyenek?

Manapság sokat beszélünk a fölhalmozott óriási tudásanyagról, a kutatómunka szakosodásáról, a világról alkotott új ismereteink salakhegyeiről. S ha ez így van, mennyivel szorongatóbb és gyötrelmesebb a mai író sorsa elődeinél, ha csak arról van is szó, hogy mit kell kiemelnie és mit homályban hagynia a közlés és a megjelenítés folyamán, nehogy abba a nevetséges helyzetbe kerüljön, hogy ismét és újra fölfedezze a spanyolviaszt.

S ez még csak egyik része a dolognak: ez még csak az alapos és szünetnélküli tájékozódás kényszerét jelenti, ami persze egymagában sem csekély követelmény. Hiszen a mai írónak szerkesztői és társadalmi munkáján túl valóságosan is élnie kell az életet, s ha őszintén és tartósan akar hatni, meg kell szenvednie a tapasztalatot. Mennyi ideje marad hát e tapasztalatok csoportosítására, erővonalakká való átszervezésére, céltudatos befogására egy eszme igájába? S ha mindezt megcselekedte, mennyi idő jut a genetika tanulmányozásától kezdve a strukturalizmus újabb eredményeinek megismeréséig?

S mert mindenképpen lépést kell tartania a világgal, sőt bizonyos értelemben előtte kell haladnia egy-két lépéssel, az önsorvasztástól rettegő író néha inkább otthagy csapot-papot és fejest ugrik az ismeretek zavarosan bugyborékoló tavába, hogy amikor felbukkan, markában egy adag tény- és információ-fosztlányt lobogtathasson meg, amelyet mindjárt be is fon írásának sorai közé. Ebből pedig az a veszély fakad, hogy igéző részletek helyett tudományos közhelyek uralkodnak el a prózai munkán, borbélyelengáciával lenyalt és simára borotvált igazságok, s a szív idézeteit kiszorítják a fontoskodó, másodkézből vett megállapítások, vagy a jelentéktelen dolgok állandó jelenítése. S épp emiatt olykor úgy tűnik föl, hogy megújhodásra áhító prózánk egyelőre inkább okos, mint eredeti, s látszat szerint nem is kíván mássá lenni, ha csak persze az okoskodást egyben eredetinek nem ítéljük.

S mindez, amint az imént mondtuk, csak az egyik főbaj, s a tájékozódás szükségéből, sokszor fölös túlbecsüléséből ered; a másik azonban, jóllehet kapcsolódik ehhez, az arányérzék megbomlása és a jelenítő erő elsovadása a rákosan burjánzó tények, adalékok, adatok hűvös árnyékában. A mai író mintha állandóan attól rettegne, hogy pontatlanságon kapják valamely tudományos tény bekezdésnyi részletezésében, s ijedtében minden ismeretanyagot magához ránt az emlékezetéből meg a könyvespolcokról. Holott egy hindu mondás szerint ha valaki valamiről sokat tud, az hallgat. És Shakespeare például, aki talán a legnagyobb ható és elhithető erejű író mindmáig, de aki maga sem tudhat mindent, csöppet sem szégyenkezik, amikor a cseheket meg kell ajándékozni a tengerrel, vagy azt kell ábrázolnia, hogy valakit a fülén át mérgeztek meg, amin egy elsőéves orvostanhallgató is nevetne. De a művészi igazság nem mindig azonos a tudományos igazsággal...

Akik híján vannak a jelenítő erőnek, vagy restek kiművelni ezt a képességüket, gyakran úgy tesznek, mintha a lélektani képletek megfogalmazására elhivatott korszerű irodalom nemcsak fölöslegesnek tartaná, de egyenesen ki is zárná a részleteket. S ha már eltekint — mondjuk — a nevektől, miért ne tekintene el az arcoktól, az egész alak leírásától? — Hiszen legfőbb célja leásni a tudat küszöbe alá, lehatolni a lélek „mélyrétegeibe“. Erre viszont ezt válaszolhatjuk: szerintünk nem szívesen mond le a tehetetlen a szép nőről, s a részletek nélküli ábrázolás épp olyan abszurdum, mint a pilulás táplálkozásra átépülő emberi szervezet: ha egy portré valóban erős és izzó, ha gyöngéd és eredeti, ha groteszk művoltában meghökkentő, akár évszázadok múlva is alkalmas lesz bonyolult lelkek visszatükrözésére.

Ime Petőfi véres álmaival szinte egynapon így örökítette meg Goncsárov néhány sorban a tunyán tengődő Oblomovot: „...arcvonásaiban semmi határozott eszme, semmi összpontosított figyelem. A gondolát szabad madárként kószált az arcán: a szemében rebent fel, félig nyílt ajkára ült, homloka redői közé bújt, aztán egészen eltűnt, s ilyenkor nemtörődomség egyenletes fénye pislogott az arcán. Ez a nemtörődomség átment a testtartásába, még házi köntöse redőire is. Ha lelkéből gond felhője szaladt az arcára, pillantása elködösödött, homlokán redők jelentek meg, s a kétely, a bánat és az ijedelem játéka kezdődött el: ez az izgalom azonban ritkán hült egy eszme határozott alakjába, s még ritkábban vált szándékká. Az izgalmat egy sóhajlás oldotta meg, apátiába vagy szendergésbe halt.“

Mily gyönyörű és maradandó portré. S annál inkább átérzem minden szépségét, mert máris látom, hogy az analitikusoknak hány oldalra volna szükségük, amíg ezt a lustán ábrándozó frátert megjelenítik, hogy mennyi

átlagos jelzőt aggatnának rá, mennyit részleteznék testének külső jegyeit, magasságát, súlyát, hajának és szemének színét; s mily rengeteget bibelőd-nének, hogy tudományos pontossággal (itt-ott egy szakkifejezést is elhullatva) kimutassák, hogy az akarat elgöcsölődik és tehetetlenül magába süpped, amihhez elég könnyedén megtalálnák a vonatkozó szakirodalmat; de ez már nem Oblomov lenne, hanem ismét csak egy lélektani képlet, mint ahogy Hamlet szükségszerűen föltörő monológját sem tudta volna akár százezer pszichológus együttvéve sem megfogalmazni, aki összesítette megfigyeléseit a királyfiról, akinek beszéde örültség, de van benne rendszer... De hiszen épp maga Polonius szól így egy ízben: „Csodálatos, hogy gyakran az örültség eltalálja, mit az értelem s józan ész nem bírna oly szerencsésen megoldani“.

Mi azonban nem ide akarunk kilyukadni: ösztön és tudat viszonya itt csak annyiban érdekel, amennyiben az objektív tények irodalma fojtogatón hat a látomásos részletekre; épp ezért mindjárt vissza is szökkenünk a fenti gyönyörű részlethez, amely Oblomov tökéletes rajzát adja, mégpedig alig néhány mondatban, s megállapítjuk, hogy sok detail helyett csak egy-egy van szükségünk — a legigézöbbeckre! S itt persze beszélni lehetne arról, hogy egy prózai műben az egész nem azonos a részletek összességével, s hogy hatásában lehet több is meg kevesebb is azoknál: utalni kellene rá, hogy egy epikai mű nem úgy áll össze előttünk, mint például egy festmény, egy szobor, amely bármely pillanatban valamennyi részletével a tekintetünk elé nyomul. De maradjunk egyelőre az „igézö“ részleteknél.

Olvasmány-élményeire emlékezvén Füst Milán azt mondja, hogy ő biza nem tudja elképzelni, Csicsikov milyen magas lehetett, hogy volt-e cipője meg felöltője is, viszont látomásként eléje tűnik navarini láng- és füstszinű frakkja; emlékszik Jókai Grisák ügyvédjének vajas szarvasaira, melyeket úgy szeretett reggelijéhez — vagy az édes Copperfield Dávid Pegottyjának tüsszentéseire, melyektől mindig egész sereg blúzgombja röpiült szét a szobában, vagy a Karácsonyi Ének puddingjára, mikor frissen gőzölgve behozzák, s mikor felemelik róla a fedőt, s végül kiborítják rézüstjéből, hogy olyan szag terjed szét tőle, mint mikor gőzmosoda mellett megy el az ember.

Egy előző jegyzetünkben az elsikkadt részletek miatt panaszkodtunk s azt mondtuk, a tréfás dalt idézve, hogy kiment a ház az ablakon, itt pedig a sok részlet ellen hadakozunk, a kevés, de érzéki megjelenítés javára. No rendben van, mondja az ember, de most már milyen legyen az az igézö részlet, s egyáltalán mi teszi azzá? A válasz, amit így hirtelenében adnunk lehetne, már rég az anekdota területén virul: ha ismerném, uram, a titkot, bizonyára megtartanám magamnak.

De ha receptet nem adhatunk is, meggyőződéssel állíthatjuk: a részlet — még a legnagyobb tehetségeknél is — elsősorban tapasztalás dolga. Ezért nem irodalmi babona, hogy a prózairónak bizonyos lelki érettséget kell elérnie, amíg fölényesen és alkotó módon tud hozzányúlni az élet nyers és valóságos tényeihez: kell látnia szülést és halált, örömet és könnyeket, egy szóval meg kell szenvednie a tapasztalatot. Mert a részletek súlya és hatóereje elsősorban attól függ, mekkora egységből emeltük ki, hogy milyen tömegű az a jéghegy, melynek kétharmada a víz alatt úszik. Az orosz klasszikusoknál például az a legimponálóbb, hogy látszólag csak úgy mellékesen hullatják el a legigézöbbeck részleteket, mintha csak félszemmél figyelnének oda, de az értő látja, hogy mindent mily pontosan megterveztek s a maguk

helyére illesztettek. És mennyit kellett tudniok az emberről, egy-egy típusról, hogy a legsajátosabbat közöljék róla. Hiszen a hétköznapiiban a legnehezebb megtalálni a rendkívülit!

S mert a részlet milyensége szüntelenül visszautal az író szemléletére és átlényegítő tulajdonságaira, egyben stílusjelző is. Ezzel a megállapítással pedig íme visszajutottunk rövid értekezésünk elejére. Most már talán érthetőbb, hogy miért kérjük számon épp a részletek ürügyén, minden divatos elménckedés ellenében a személyesen megszenvedett tapasztalatot és eredetiséget. Mert csak az egyéni indulat és az egyéni látásmód teremt új formát, a mi kötelességünk pedig az, hogy önmagunkat valósítsuk meg és nem Hemingwayt, Faulkner-t, Camus-t vagy Sartre-ot. Az író hűsége önmagához — ez az egyik legszebb erény!

Ismerek felénk olyan elbeszélőt, akinek lehet, hogy csak tizenkilences rendszáma van az irodalomban, de egyeniség. És ismerek olyant is, aki mind-annak tudja felét, amit mások tudtak, s épp ezért még negyedrészen sem képes megvalósítani önmagát. Mert hogy Goncsárovvál zárjuk átvillanó gondolatainkat, akitől azt a gyönyörű részletet idéztük: a művész megszűnik művész lenni, míhelyt védelmébe veszi a szofizmat, és még kevésbé művész, hogyha azt tűzi maga elé célul, hogy tudatosan valótlan-ságot ábrázoljon. Abban az esetben is megszűnik művész lenni, ha eltávolodik a képes ábrázolástól, és gondolkodóvá, bölcselkedővé, moralistává és prédikátorrá válik. Az a feladata, hogy ábrázoljon és ábrázoljon...

Bálint Tibor

A nagyvilág hullámbosszán...

Eppen eleget fordultam meg falun, kisvárosban ahhoz, hogy ne minden fenntartás nélkül osszam elmélkedni szerető lelkek vélekedését, miszerint vidéken sem olyan nehéz az értelmiségiek élete, hiszen — mondják — ma már hovatovább falvaink is belekerültek az urbanizálódás, a civilizatorikus fejlődés sodrásába. S a jóemberek fáradhatatlanul mormolják a köz-helyeket: könyv, film, rádió, tévé van bőven vidéken is. Olykor még a színházat sem kell nélkülözni. Van hát lehetőség művelődni, lépést tartani a növekvő intellektuális igényeket támasztó korrallal. Miért hát az a sok sirám?

Ha kötekedő kedvem volna, azt mondanám e „szociológusoknak“, próbálják csak ki a falusi életet. Vajon néhány őszi meg téli hónap után nem pufogna-e ki belőlük az idillizmus gőze?

Valójában arról van szó, hogy társadalmi szükséglet a falu vagy eldugott kisváros lakosságának szellemi fejlődéséről, egészségvédelméről gondoskodni. Szocialista államunk e feladatának tesz eleget, amikor szellemi dolgozókat küld a nehéz őrhelyekre is. De ismerjük el, ez a népszolgálat számottevő áldozatvállalást követel.

Mert bizony nem valami élvezetes dolog bokáig érő sárban caplatni télvíz idején, hetenként többször vagy esetleg naponta ingázni, alkalmi járművekre felkerekedni, döcögő vonaton szellemileg és fizikailag elcsigázva bóbiskolni. Ugyanezért a javadalmazásért, mint amennyiért a városi kolléga jár be munkahelyére.

Ha nem juttathatunk az áldozatvállalóknak kényelmetlenségi pótlékot,

akkor legalább mi, városban, kulturális központokban tevékenykedők ne traktáljuk őket holmi kenetteljes frázisokkal, hanem adózzunk tisztelettel és megbecsüléssel azért a munkáért, amelyet kedvezőtlenebb körülmények között végeznek.

Durva általánosítás volna azt állítani, hogy a vidéki sár mindenkit le-
húz. Rengeteg példa bizonyítja: önösszeszedéssel, az intellektus szüntelen ser-
kentésével, alkotó tevékenységgel, a társadalmi-közéleti érdeklődés ébrentar-
tásával a betokosodás, az elszűrkülés kísértése elhárítható. Erről az évek
folyamán szerkesztői asztalomra került (falvakról vagy mezővárosokból ér-
kezett) cikkek, tanulmányok, naplójegyzetek, pályázati munkák tömkelegére
hivatkozva magam is tanúskodhatom.

Persze, hallottam olyan falun élő értelmiségiekről is, akik a társadalmi
közöny, a cinizmus, a szellemi deklaszálódás vagy éppenséggel az autizmus,
a beteges önmagukba fordulás mocsarába süppedtek. Arra a kérdésre, hogy
ezekben az emberi megfeneklésekben az alacsony szinten szerveződött sze-
mélyiség-strukturának, az életben elkerülhetetlen fizikai és lelki stresszekkel
szembeni gyenge ellenállóképességnek, a környezeti mikroklímának milyen
szerepe van, alapos szociológiai és mentálhigiéniai vizsgálódások adhatnának
hitelt érdemlő választ.

Am hagyjuk ezúttal a kátyúba jutás emberileg sajnálatos eseteit, s hadd
idézzem a vidéki helytállás egy szép példáját. A minap aprócska városban
jártam. Egy periférián levő rurális jellegű ház szerény, udvarra nyíló
lakásában találkoztam a világkultúrával. Helyesebben a világkultúra jelenlegi
szinvi-onalát sommázó kétezer kötetes könyvtárban találtam magam. Nem két-
lem, hogy akadémikusoknak, jeles bűvárkodóknak ennél lényegesen nagyobb
könyvtáruk lehet ottkon. Számomra azonban ott, egy vidéki tanár-
ember hajlékában emlékezetes élmény volt C. Wright Mills, David Riesman,
Vance Packard neves amerikai szociológusok munkáit látni a polcon. De
nem hiányoztak José Ortega y Gasset, Erich Fromm, Jean-Paul Sartre, Her-
bert Marcuse, Toynbee művei sem. S Franz Kafka mellett békésen megfér-
tek az amerikai beat-írók: Laurence Ferlinghetti, Allen Ginsberg, Jack Ke-
rouac meg Georges Perec, a francia „nouveau roman“ ismert képviselője.
Mondanom sem kell, hogy a szociológiai, filozófiai, történelmi könyvek soro-
zatát harmonikusan egészítették ki a világirodalom klasszikusainak, a ma-
gyar és hazai irodalomnak számottevő értékei. Ha emlékezetem nem csal,
mintha művészeti albumokat is láttam volna a sok könyvújdonság között.
Ráadásul vendéglátóm több folyóiratra is előfizet. Érdekelt, hogy fiatal em-
ber létere miként bírja anyagilag. A válasz egyszerű: nem gyűjt autóra, in-
kább könyvtárát gyarapítja. Az állandó olvasás, az elmélyült továbbképzés
a szenvedélye. Zaklatott korunk bonyolult mozgástörvényeinek megismerése a
hobbyja.

A jelenkor szellemi-humanista áramlatait figyeli nap mint nap házi
könyvtárának csendjében Fábian Ernő, a kovásznai liceum igazgatója, hogy
munkakörében, szűkebb pátriája hasznára értékesítse a nagyvilág hullám-
hosszán gazdagodó tudását.

Lázár József